

ТЕРМІНОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2:373.46:625

Н. П. Книшенко, Н. В. Нікуліна

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ДЛЯ РІЗНОАСПЕКТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті перелічено основні завдання сучасного українського термінознавства, виконання яких під час дослідження конкретної термінології є передумовою цілісного вивчення невеликого термінологічного фрагмента, що сприятиме пізнанню й усебічному дослідженню всього масиву української науково-технічної термінології.

Ключові слова: нормативність галузевих термінологій, термінологія, термінознавство, термінологічна стандартизація, ТС – термінологічна система.

Knysenko N. P., Nikulina N. V. Theoretical and Practical Basis for Multidimensional Study of Special Vocabulary. *The aim of the article is to focus on the priorities of modern Ukrainian terminology science.*

Relevance. Without understanding the tasks of terminology science as a special branch of scientific knowledge, it is impossible to fully study any terminology system of the modern Ukrainian language.

There singled out the tasks of modern Ukrainian terminology science, the implementation of which in examining specific terminology is a prerequisite for a holistic research of a small terminological fragment, which will contribute to the cognition and comprehensive study of the entire array of the Ukrainian scientific and technical terminology, including: 1) classifying special vocabulary (terms, nomens, industry words); 2) standardization of the TS; 3) improvement of comparative research methods; 4) compilation of terminology dictionaries; 6) study of linguistic factors relevant to the establishment and development of terminology; 7) clarification of extralinguistic factors significant for terminology.

Conclusions. To date, terminology science has emerged as an independent scientific direction with its terminological apparatus and theoretical and methodological principles of research of its specific subject — terminologies and terms. One of the main tasks of modern domestic terminology science can be considered examining industry terminology systems as fragments of a common scientific terminology system, due to the study of which it will be possible to speak of a holistic research of the terminology system of the language as a whole.

Key words: normative nature of industry-specific terminology, terminology, terminology science, terminological standardization, TS — terminological system.

Роль науки й техніки в житті сучасного суспільства постійно зростає, у зв'язку з чим збільшуються й обсяги наукової інформації (адже недарма сучасну цивілізацію прийнято кваліфікувати як інформаційну). Новітня цивілізація потребує швидкого оброблення та передавання інформації, що можливе лише за умови точного називання відповідних понять або явищ, а отже, за умови існування лексем, яким притаманна водночас і значеннева вузькість, і вичерпна сигніфікативна глибина. Саме завдяки таким ознакам спеціальних лексем можна ефективно й раціонально використовувати мову

як засіб, за допомогою якого формуються, закріплюються та передаються людські знання.

У лексичному фонді української мови термінологічна лексика як різновид спеціальної посідає вагоме місце, поділяючись на три основні різновиди: терміни, номенклатурні знаки, професіоналізми, що покликані обслуговувати наукову сферу пізнання та діяльності людини [5, с. 5].

З огляду на сказане закономірним у межах лінгвістики стало виокремлення спеціальної галузі наукового пізнання – термінознавства як науки, орієнтованої на вивчення термінологічної (фахової) лексики. Саме проблеми, пов'язані зі специфічною лексикою фахових мов, породили необхідність виділення термінознавства, предметом дослідження якого є «не мова як така, а саме термін як єдність поняття і назви» [2, с. 3].

Виокремлення термінознавства зумовлене не лише специфічністю пізнаного предмета (термінологічної лексики), а й тим, що розв'язання антинормії між нормативним і дескриптивним підходом до терміна неможливий ні в рамках лінгвістики, ні в рамках логіки, а тільки в рамках такої науки або наукової дисципліни, у якій термін є основним предметом і де його суттєві ознаки можуть визначитися з необхідною повнотою завдяки використанню як лінгвістичного інструментарію, так і методів інших наук, зокрема логіки, семіотики, наукознавства, загальної теорії систем, інформатики тощо [4, с. 88].

На сьогодні термінознавство – це самостійна наука з власним інструментарієм (термінологічним апаратом, методами й методиками вивчення термінологічного лексичного фонду), що досліджує як теоретичні засади, так і практичні питання, пов'язані з термінологією. Отже, саме в межах термінознавства вивчаються теоретичні аспекти й досліджуються терміни, які посідають цілком визначене місце в термінології, що відображає розвиток і стан певної науки чи техніки [6, с. 13].

На думку багатьох дослідників, пріоритетами для сучасного українського термінознавства є такі: дослідити історію формування національних термінологічних систем і водночас виробити концептуальні засади термінотворення й терміновживання, виявити каркасні моменти системної організації термінів на рівні номінації та парадигматики, на функціональному рівні з'ясувати питання термінологізації та детермінологізації [7, с. 3.]. Ці завдання, як видається, передусім орієнтовані на вивчення теоретичних основ для різноаспектного дослідження спеціальної лексики.

Поряд із пильною увагою науковців до вивчення теоретичних основ термінознавства чимало дослідників опікується проблемами нормативності галузевих термінологій. Це зумовило виділення в межах термінознавства двох напрямів – теоретичного й практичного, що відбито в наукових розвідках українських термінологів А. С. Д'якова, І. С. Квітко, Т. Р. Кияка, І. І. Ковалика, І. М. Кочан, А. В. Крижанівської, Т. В. Михайлової, Г. В. Наконечної, Н. В. Нікуліної, Т. І. Панько, Л. О. Симоненко та інших.

Так, на думку Л. О. Симоненко, теоретичне термінознавство має на меті дослідження причин та умов виникнення термінів, їх місця та функцій

у мові, співвідношення в ТС національного й інтернаціонального, причин творення термінологічної лексики, структури, семантики, шляхів поповнення. У свою чергу практичне термінознавство систематизує, упорядковує, кодифікує, стандартизує наукову термінологію [9, с. 10].

Метою статті є зосередження уваги на пріоритетах сучасного українського термінознавства, без осмислення яких неможливе повноцінне дослідження будь-якої терміносистеми сучасної української мови. Основними завданнями термінознавства вважаємо такі:

1. *Класифікація спеціальної лексики (терміни, номен, професіоналізми).* Чимало мовознавців схиляються до думки, що за семантичним значенням слід розмежовувати терміни та нетерміни. Серед термінологів останнім часом досить чітко виявляється тенденція до використання слів «термін», «номен», «прототермін», «терміноід», «передтермін», «квзітермін», «професіоналізм», «професійний жаргонізм» для позначення наукових і спеціальних понять [1, с. 47]. Натомість це питання на сьогодні викликало велику кількість дискусій і розрізнення спеціальної лексики за такою градацією підтримують не всі термінологи.

2. *Стандартизація ТС.* Термінологічною стандартизацією прийнято вважати вибір і затвердження термінологічної норми як єдиного варіанта, зрозумілого спеціалістам певної галузі. Якщо говорити про науково-технічну термінологію, то нині цими питаннями в Україні опікується Технічний комітет стандартизації науково-технічної мови (ТК СНТТ, або ТК 19), а також Науково-дослідний інститут стандартизації, сертифікації та інформатики.

Стандартизація термінологій певних галузей на сьогодні здійснюється відповідно до введеного в дію у 2000 році державного стандарту ДСТУ 3966-2000, що є зведенням правил щодо розроблення стандартів на терміни. Термінолог Б. Є. Рицар, розмірковуючи над проблемою стандартизації української термінології, цілком слушно підкреслює, що стан термінологічної справи будь-якої держави відображає її цивілізованість. Тому кожна держава особливо дбає про стан національної фахової мови, який віддзеркалюється в державних стандартах. Технологія творення термінологічних стандартів в ідеальному випадку повинна бути тривалим і практично виваженим процесом. Адаже термінологічний стандарт — це результат спочатку лексикографічного усталення, визначеного наявними словниками та їхнім «часом життя», а потім практичного унормування усталеної термінології, відображеної в підручниках, навчальних посібниках, наукових працях, монографіях тощо. Попри це термінологічні стандарти, опираючись на досвід, повинні передувати галузевим, або, принаймні, виходити з ними одночасно, але вже з узгодженою (нехай навіть не цілком усталеною) термінологією. У ширшому аспекті процес унормування стандартизації національних термінологій повинен переходити в загальносвітовий процес гармонізації — установлення відношень еквівалентності між термінологіями держав у рамках однієї чи кількох мов, що необхідно для кращого порозуміння на всіх рівнях міждержавних стосунків — політиці, науці, культурі, торгівлі, спорті тощо [8, с. 30].

Науковець З. Й. Куньч у цілому дотримується думки, яка суголосна позиціям, висловлюваним згаданими вище авторами, водночас наголошуючи на тому, що стандартизація науково-технічної термінології має бути спрямована на те, щоб обрати ту чи ту термінологічну норму та затвердити її як обов'язковий варіант для усунення двозначності в спілкуванні. При цьому дослідниця переконана, що стандартизація досягне своєї мети, якщо пропонується як нормативний термін буде виразно вмотивованим і зрозумілим для всіх фахівців цієї галузі знань, завдяки чому з'явиться можливість уникнути зайвих синонімів і варіантів [3, с. 71].

Зрозуміло, що реалізація вказаних положень на практиці дійсно може стати запорукою якнайшвидшого впорядкування галузевих термінологій, однак, як засвідчує аналіз актуальних тенденцій сучасності, в Україні поки що не налагоджено регулярної й конструктивної роботи в більшості з указаних напрямів, що залишає проблему стандартизації однією з найактуальніших. Фактично, можна говорити про те, що на сьогодні не існує налагодженої системи взаємодії між наукою й практикою, тобто між лінгвістами, які вивчають відповідні ТС, і теоретиками й практиками галузей науки й техніки. Такий стан речей, безперечно, не можна вважати нормальним у ситуації надзвичайного швидкого розвитку всіх сфер життя держави й суспільства, особливо в царині технічних наук.

3. *Удосконалення методів зіставних досліджень.* У термінознавстві зіставні дослідження ґрунтуються на загальному механізмі порівняння мовних фактів. Ф. О. Циткіна, наприклад, виділяє такі аспекти зіставних досліджень: дослідження різномовних ТС і термінологій; дослідження ТС різних субмов, різних галузей; дослідження термінологій у синхронії та діяхронії, у статистиці та динаміці. Зіставне термінознавство, на думку дослідниці, готує адекватну термінологічну базу для перекладної (дво- й багатомовної) лексикографії, науково-технічного перекладу, автоматизації лінгвістичних досліджень, багатомовних термінологічних банків тощо [13, с. 69].

4. *Укладання термінологічних словників.* Систематизацією й унормуванням української термінології опікується термінографія — наука, що описує й інтенсифікує дослідження термінологій різних сфер діяльності на основі здобутків термінознавства й лексикографії [12, с. 1]. Завдяки праці термінографів створюються галузеві словники, що засвідчують не лише багатство української термінології, а й розбудовують й утверджують відповідну ТС, визначають її обсяг, сприяють систематизації та унормуванню ТС [10, с. 5].

5. *Вивчення лінгвістичних факторів, актуальних для утвердження й розвитку термінології.* Термінологічні одиниці є мовними однослівними й неоднослівними одиницями лексичного рівня, вони мають аналізуватися і з фонетичного погляду, бо складаються з фонем; і з погляду словотвору, бо утворюються за певними словотвірними моделями; і з граматичного погляду, оскільки будуються й функціонують за певними закономірностями, передбаченими морфологічним і синтаксичним ладом української мови; і з позиції стилістики, адже функціонують по-різному в тих чи тих стилях і комунікативних ситуаціях; і з лексико-семантичної позиції, бо мають певні

значення й перебувають у відповідних парадигматичних відношеннях. Дані, що можуть бути отримані в результаті вивчення лінгвістичних параметрів термінології, сприятимуть більш плідній роботі зі стандартизації, кодифікації, унормування й прогнозування термінології різних галузей наукового знання [11, с. 82].

6. *З'ясування екстралінгвальних факторів, значущих для термінології.* Дослідження позамовних чинників (цілеспрямоване термінологічне будівництво й нормалізаторська робота; вплив однієї національної термінології на іншу внаслідок міжнародних наукових зв'язків; взаємодія та взаємопроникнення однієї наукової термінології в іншу; ономаціологічна тенденція, викликана необхідністю пошуку «адекватних» термінів; мовна політика в різні періоди історії розвитку галузі; пуристичні настрої; приплив іноземних термінів у період інтенсивного міжнародного спілкування тощо) здатне забезпечити дослідника тими даними, які допоможуть, з одного боку, більш глибоко пізнати причини того чи того стану термінології в певний період її розвитку, з другого, – більш цілісно й комплексно дослідити певну термінологію в усіх її системних виявах на певному діахронному зрізі з метою надання рекомендацій для термінологічного нормотворення, а з третього, – передбачити тенденції й шляхи потенційного розвитку певної термінології, що в результаті сприятиме її подальшому якісному функціонуванню [11, с. 84].

Термінознавство нині самостійна комплексна наука, що має визначені власні завдання, виконання яких під час дослідження конкретної термінології є передумовою цілісного вивчення невеликого термінологічного фрагмента, що сприятиме пізнанню й усебічному дослідженню всього масиву української науково-технічної термінології.

Подальші розвідки вбачаємо в більш детальному висвітленні проблемних питань та здобутків української термінологічної лексикографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гринев-Гриневич С. В.** Терминоведение: учеб пособие для студ. высших учеб. заведений. М.: Академия, 2008. 304 с. 2. **Кияк Т. Р.** Вузькогалузеві терміни як основа формування та квазіреферування фахових текстів. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2008. № 620. С. 3–5. 3. **Куньч З. Й.** Умотивованість терміна як передумова стандартизації науково-технічної термінології. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»: Серія «Проблеми української термінології»*. Львів. 2008. № 620. С. 70–73. 4. **Лейчик В. М.** О языковом субстрате термина. *Вопросы языкознания*. М.: Наука, 1986. № 5. С. 87–97. 5. **Михайлова Т. В.** Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» . Х., 2002. 20 с. 6. **Нікуліна Н. В.** Становлення сучасної української термінологічної системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Х., 2004. 256 с. 7. **Панько Т. І.,** Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: підручник. Львів : Світ, 1994. 216 с. 8. **Рицар Б. Є.** Стандартизація термінології – чинник утвердження державності України. *Стандартизація, сертифікація, якість*. 2001. № 1. С. 30–32. 9. **Симоненко Л. О.** Актуальні проблеми сучасного термінознавства. *Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць*. К.: КНЕУ, 2009. Вип. VIII. С. 9–15.

10. **Симоненко Л. О.** Термінологічні справи сьогодення. *Українська наукова термінологія*. 2009. №2. С. 3–8. 11. **Тюльнина В. П.,** Хаютин А. Д., Рудакова А. Г. Лингвистические и экстралингвистические аспекты в подязыке горного дела (на материале простых и сложных лингвистических единиц). *Горный информационно-аналитический бюллетень*. М., 1996. № 5. С. 81– 87. 12. **Фогель Г. Б.** Структура, семантика та лексикографічна презентація англійської автомобільної термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Запоріжжя, 2005. 20 с. 13. **Циткіна Ф. О.** Термінознавство на Україні й аспекти зіставних досліджень. *Мовознавство*. 1993. №2. С. 67–71.

Нікуліна Неля Василівна – кандидат філологічних наук, магістр педагогіки вищої школи, доцент, завідувач кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет. Вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61002, Україна.

tel. 050-63-89-361

E-mail: nykulina@ukr.net

http://orcid.org/0000-0001-7832-7407

Nikulina Nelia Vasylivna – Ph.D in Philology, Master in Pedagogy of Higher School, Associate Professor, Head of the Ukrainian Studies Department, Kharkiv National Automobile and Highway University. Jaroslava Mudroho Str., 25, Kharkiv, 61002, Ukraine.

Книшенко Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет. Вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61002, Україна.

tel. 095-58-48-908

E-mail knishenko@meta.ua

ORCID <http://orcid.org/0000-0002-0803-2774>.

Knyshenko Nataliia Petrivna – Ph.D in Philology, Associate Professor of the Ukrainian Studies Department, Kharkiv National Automobile and Highway University. Jaroslava Mudroho Str., 25, Kharkiv, 61002, Ukraine.